

JANUBIY FARG'ONA XUDUDIDA YETISHTIRILADIGAN SMORODINA (*Ribes*) O'SIMLIGINING ZARARKURANDALARI

Qayumova Oygul Ismoiljonovna
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg'ona hududidagi manzarali daraxt va butalarning zararkurada shiralari haqida ma'lumot keltirilgan. Ushbu zarakuradalarining miqdoriy ko'rsatkichlari, zarakurandalik xususiyatlar, klassifikatsiyasi haqida qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Phylloxeridae, Mindaridae, Thelaxidae, Phloemyzidae, Hormaphididae, Pemphigus napaeus, P.populi, P.populinigrae, P.protospirae.

Smorodina yoki **qoraqat** (*Ribes*) qoraqatdoshlar oilasiga mansub butasimon ko'p yillik o'simliklar turkumi, rezavor mevadir. Vatani — Yevropa. O'zbekistonda *R. janczewskii* A.Pojar (Yanchevskiy Si), *R. meyeri* Maxim (Meyer Si), tog'li hududlarda butazorlar orasida; soylarda, tog' yon bag'irlarida yovvoyi holda o'sadi. Smorodinaning qora (*R.nigrum* L), qizil S. (*R.rubrum*), tillarang S. (*R. aureum*) va boshqa turlari ekiladi. Novdalari silliq, ba'zan, tikanli, bargi bandli, gullari mayda, yangi o'sib chiqqan novda qo'ltig'ida paydo bo'lgan gulining rangi oq, to'pguli shingil. Mevasi mayda, yumaloq, shingilli, ba'zan donadona, bandidan oson uziladi. Ta'mi shirin, nordon.

Ko'proq qora S. ekiladi. Mevasi avgust— sentabrda birin-ketin pishadi. Tarkibida 4,5—12,8% qand, 2—4,5% limon va olma kislotalar, 80-100 mg% xushbo'y moddalar, kalsiy, fosfor va V, vitaminlari, pektin moddalari mavjud. S. ko'k qalamchalaridan va parhish yo'li bilan ko'paytiriladi. Ko'chati o'tqazilgach, 2-yili hosilga kiradi. 18—20° da yaxshi o'sib rivojlanadi. Qattiq sovuqlarga chidamli. Namsevar, tuproq unumdorligiga talabchan. S. oziq moddalarga boy, sernam, suvni yaxshi o'tkazadigan, yer osti suvlari kamida 1,5 chuqurlikda bo'lgan yerlarda yaxshi o'sadi.

Smorodinaning barg kemiruvchi kapalagi - smorodinaning eng xavfli zararkunandasi hisoblanib mamlakatning barcha yerlarida keng tarqalgan. Bu hasharot nafaqat har xil turdagi smorodina, balki boshqa ekinlarga ham zarar yetkazadi: uzum, malina, funduk.

Voyaga yetgan barg kemiruvchisi turiga qarab mayda jigarrang yoki kulrang kapalakdir. Bu zararkunandalar polifag zararkunandalar bo'lganligi sababli, smorodina o'simligidan ular deyarli birdaniga "uchib ketishi" mumkin. Barg kemiruvchi kapalaklarning kattalari faqat tuxum qo'yish davrida xavflidir: keyinchalik ulardan kulrang, jigarrang yoki kulrang-yashil rangdagi qurtlar paydo bo'ladi. Ular smorodina

barglari bilan oziqlanadilar. Barg qurti, bargning etini xuddi o'rgimchak to'ri singari "yopishqoq" hosil qilib kemiradi. Kapalaklar butun yoz davomida uchtagacha avlod berishi mumkin. Hasharotning sistematik o'rni

Domen- Eukaryot.

Hayvonlar qirolligi-Animalia.

Sinfi-Insecta. Hasharotlar.

Turkumi-Lepidoptera. Kapalaklar

Turi-Arthropoda

Oilasi –Sesiidae. Shisha kapalaklar

Smorodina butasini zararkunanda asta-sekin zararlaydi, shuning uchun bu zararkunandaning faoliyati darhol sezilmaydi. Dastlab, smorodina barglari va mevalari qisqara boshlaydi, barglar och yashil rangga aylanadi va muddatidan oldin so'liy boshlaydi. Shaffof kapalaklarning lichinkalari tomonidan shikastlangan (balki lichinkalar zarar keltiradi), novdalar kamroq bargli, mo'rtroq bo'ladi. Buta kamroq meva beradi. Tashqi tomondan, kapalak biroz ariga o'xshaydi, shuning uchun ham uni foydali hasharotlar bilan adashtiradilar.

Kapalaklarning parvozi ob-havoga qarab may oyining oxiridan yoki iyun oyining boshidan boshlanadi va iyul oyining birinchi yarmigacha davom etadi. Smorodina kapalagi kunduzi uchadi. Yetuk zotlar shudring va gul nektarlari bilan oziqlanadi.

Juftlashgandan so'ng, kapalak tuxumlarini novdalar yoki po'stloqlarga, ko'pincha o'simliklarning shikastlangan joylariga qo'yadi. Hasharotlar juda tez ko'payadi: bir urg'ochi kapalak mavsumda 100 dan 1800 tagacha tuxum qo'yishi mumkin.

Imago. O'rtacha kattalikdagi kapalak. Qanotlari 23 mm gacha.

Hasharotlarning tanasini pastki qismida och sariq yoki sariq rangga ega. Tegumentining ichki qirrasini butunlay sariq rangga ega. Orqa oyoqlarning shoxlari och sariq rangga ega. Kapalaklar kunduzi may oyining oxiridan iyul oyining birinchi yarmigacha kuzatiladi. Kapalaklarning parvozi tez. Ular gullaydigan o'simliklarda uchraydi.

Juftlash davri may oyining oxiridan iyul oyining birinchi yarmigacha davom etadi. Urug'langan urg'ochilar tuxumlarini birma-bir, kamdan-kam hollarda kichik guruhlarda novdalar va magistral yo'llardagi o'simliklarga zarar etkazadi.

Jinsiy demorfizm. Kapalaklar jinsiy a'zolarining tuzilishi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, VII tergiti erkakning qorin qismida distal qirrasini bo'ylab ingichka sariq chiziq bor, bu urg'ochi formalarda yo'q. Erkakning orqa qanotining distal nuqtasi, urg'ochi formasidan farqli o'laroq, kengdir. Hasharotlarning qanotlarida hech qanday rang yoki yo'qlar ko'rinmaydi, shuning uchun ular shaffof ko'rinadi - shuning uchun shaffof kapalak nomini oldi. Old qanotlarning tashqi chetida to'q sariq chiziq o'tadi.

Hasharotning tanasi ko'k-qora ranglar bilan qoplangan. Qorinning tashqi qismida uchta ko'ndalang sariq chiziq ko'rinadi, tana bo'ylab birinchi va ikkinchi halqalarning yon tomonida yana ikkita shunday chiziqlar mavjud. Qorinning oxiri qora rangda.

Tuxum oval, shaffof, sarg'ish. Bu to'r tuzilishi bilan qattiq qobiq mavjudligi bilan tavsiflanadi. Tuxum. Embrional rivojlanish 9-15 kun davom etadi

Lichinka. Smorodina kapalagining tuxumdan lichinkalari paydo bo'ladi - jigarrang boshli oq rangda, lichinkasi 1,5-2 hafta o'tgach uzunligi 2 sm ga yetishi mumkin. Tuxumdan chiqqandan so'ng, qurtlar darhol ovqatlanishni boshlaydilar: ular yosh shoxlar ichki qismidan kemirib kirib, kurtaklar asosi bilan oziqlanadilar. Uzunligi 20 mm gacha, rangi oq, qorong'i orqa chiziq bilan. Bosh, ko'krak oyoqlari va ko'krak qalqonlari jigarrang-ko'k rangda. Orqa tarafdagi frontal uchburchak to'mtoq bo'lib, yon tomonlarida burchakli proektsiyalar mavjud. Bu oilaning barcha turlarida bo'lgani kabi, och sariq rangga ega. Spirallar yumaloq, oxirgi juftlik biroz kattaroq va qorinning sakkizinchi segmentining dorsal tomoniga biroz siljiydi, sakkiz juft sohta oyoq mavjud. Lichinkasi degeneratsiyadan so'ng, kurtaklarni kemiradi va ularning asosi bilan oziqlanadi. Yosh qurtlar bir yillik kurtaklarda, oxirgi yoshdagi lichinkalar ikki yillik va ko'p yillik novdalarda uchraydi. Yetuk qurtlar zarar ko'rgan novdalar ichida qishlaydi. May oyida ular o'sha yerda g'umbakka aylanadi. Yosh qurtlar ko'pincha yosh bir yillik kurtaklar nishlarida, oxirgi davrglardagi lichinkalar - eski, ko'p yillik novdalarda uchraydi.

Yetuk yoshdagi lichinkalar qishlaydi; keyingi yilning may oyida xuddi shu joyda ular g'umbakka aylanishadi. G'umbakka aylanishdan oldin, qurtlar chiqish joyiga qadar kurtaklarni kemirishadi. Kapalak g'umbakdan qurt tomonidan ochilgan teshik orqali chiqadi va smorodina kapalaklari rivojlanishining yangi sikli boshlanadi. Zararkunandalar asta-sekin yuqoridan pastga siljigan holda, kurtakni ichki qismidan kemirishadi. Agar kurtaklar bo'ylama kesilsa, qurtlar va ularning changga o'xshash axlatlarini ko'rish mumkin.

G'umbak. May oyining oxirida-iyun oyining boshida g'umbak rivojlanishini tugatadi. U harakatchan, uchib ketishdan oldin kapalak chiqish teshigidan chiqib ketadi. Kapalaklar qurtlar tomonidan kemirilgan teshiklar orqali kurtaklardan chiqib, kunduzi uchib, gullarning shudring va nektarlari bilan oziqlanadi.

Smorodina kapalaklariga qarshi kurash choralari.

Smorodina kapalaklariga qarshi kurashning murakkabligi shundaki, zararkunandaning ko'rinishini darhol ko'rish mumkin emas, faqat o'simlik shoxlarining ko'pchiligi zararlangandan so'ng, kurtaklar va barglar quriydi va quriy boshlaydi. Agar novda kesilgan bo'lsa, unda kesilgan joyda teshik paydo bo'lishi mumkin - bu qurtlar tomonidan kemirilgan kurtakning asosi hisoblanadi

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Арнолди К.В. Арнолди А.В. Определитель насекомых поврежденных дерева. 1960г.
2. Алимджанов Р.А. Полезные и вредные “безпозвоночные животные Узбекистана” Т.Фан. 1967 й.
3. Абашкевич Б.П. Рол многоядных энтомофогов ва агроценозе овощного поле- Сб. Кишенев 1974г.
6. Бей-бийенко. Г.Я.идр. Селскохозяиственная энтомология. Селхозгиз,М.-Л.,1963г.
7. Ботирова. Д., Каххарова Г, Акбаров Д.. - Европа иттифоки мамлакатлари бозорларига қандай қилиб экспорт қилиш керак Тошкент, 2015. - 66 б.
8. Болайев Е.Б, Филатов В.П, Москарова И.С. Естественные регулятори численности вредителей растений-защита растений, Н5.1977г.
9. Богомбова А.С. Азилов Б. материалы по изучению энтомофогов хлопковой совки. Вредители селскохозяиственных культур Узбекистана и их энтомофогои Т.Фан. 1970г.
10. Бондаренко Н.В. Биологическая защита растений. Л.Колос 1978г.
11. Боголюбова А.С. Адиллов Б. Вредители селскохозяиственных культур Узбекистана и их энтомология. Т.Фан.1960г.
12. Давлетнина А.Г. Тли род Апхис. Л. Узбекистана. Ташкент. Фан, 1964й.
13. Мустафаев С. М. Ботаника Тошкент «Ўзбекистон» 2002
14. Нарзикулов М.Н, Жуманов Б.Ж. Особенности интегрированной борьбы с озимой совков-хлопководство Н12. 1979г.
15. Хужаев Ш.Т.Ўсимликларни зараркунандалардан уйғунлашган химоя қилишнинг замонавий усул ва воситалари. Тошкент-2015й.
16. Яхонтов В.В. Экология насекомых. М.Высшая школа 1969г.

Foydalanilgan internet saytlari;

1. <http://www.zoodrug.ru>.
2. <http://www.floralworld.ru>
3. <http://www.about-plants.ru>